

ЛЮДИНОРОЗУМІННЯ – ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Демократичні зміни в Україні пред'являють нові вимоги щодо визначення прав та свобод людини. Людинорозуміння на основі високих стандартів цивілізованого суспільства можливе у разі гідного ставлення до особи, посилення охорони прав та свобод людини, різних форм власності та інших пріоритетів правового, демократичного суспільства, визначених Конституцією України. Досягнення даних цілей передбачає доведення нормативно-правової бази до європейських стандартів, врахування напрацювань науковців України та інших країн, пов'язаних із проблематикою філософсько-правового людинорозуміння.

Ключові слова: *людина, особа, особистість, людинорозуміння, права та свободи, школи праворозуміння, соціальна справедливість, соціально-економічний розвиток, філософія, антропология, аксіологія.*

И. Л. Бородин

Человекопонимание – философско-правовое измерение

Демократические изменения в Украине предъявляют новые требования относительно определения прав и свобод человека. Человекопонимание на основе высоких стандартов цивилизованого общества возможны в случае достойного отношения, усиления охраны прав и свобод человека, различных форм собственности и других приоритетов правового, демократического общества, определяемых Конституцией Украины. Достижение этих целей предусматривает доведение нормативно-правовых основ до европейских стандартов, учета наработок ученых Украины и других государств, связанных с проблематикой философско-правового человекопонимания.

Ключевые слова: *человек, личность, человекопонимание, права и свободы, школы правопонимания, социальная справедливость, социально-экономическое развитие, философия, антропология, аксиология.*

I. Borodin

Human understanding: philosophical and legal dimension

Democratic changes in Ukraine impose new demands on the determination of human rights and freedoms. The understanding of a human on the basis of high standards of a civilized society is possible in case of a decent attitude to a person, strengthening of the protection of human rights and freedoms, different forms of property and other priorities of a legal, democratic society, defined by the Constitution of Ukraine. The achievement of these goals involves bringing the regulatory framework to European standards, taking into account the achievements of scientists from Ukraine and other countries associated with the problem of philosophical and legal human dimension.

Key words: *a human, a person, a personality, understanding of a human, rights and freedoms, schools of legal understanding, social justice, social and economic development, philosophy, anthropology, axiology.*

Постановка проблеми та її актуальність. Філософсько-правова категорія «людинорозуміння», її генеза є однією з проблем історичного, соціально-політичного, культурного розвитку людських цивілізацій. Ця проблема є

актуальною протягом багатьох віків, яка аналізувалася з різних сторін – релігійних, етичних, соціальних, у тому числі й філософських та правових. У різні епохи та на різних етапах розвитку суспільства людина, як філософ-

сько-правова категорія набувала різноманітного значення. Межі визнання прав та свобод громадян у суспільстві визначаються, в першу чергу, рівнем його соціально-економічного розвитку, ступенем лібералізації. В залежності від кола суб'єктів права в різні історичні періоди слід говорити про те, кого із людей і в якій мірі правова система держави визнає людину як суб'єкта права.

Аналіз досліджень і публікацій. Людинорозуміння досліджували мислителі різних епох. Важливе місце займає проблематика людини в філософсько-правовій науці різних країн, зокрема і України. Провідними науковцями тут є: П. Д. Юркевич, В. С. Соловйов, М. О. Бердяєв, К. Д. Кавелін, М. М. Коркунов, К. О. Неволін, М. К. Михайловський, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. П. Драгоманов, С. С. Дністрянский, П. І. Новгородцев, Б. М. Чичерін, М. М. Алексєєв, Б. О. Кістяківський, М. М. Ковалевський, Л. Й. Петражицький, П. О. Сорокін, В. Марков, М. К. Ренненкампф, Є. В. Спекторський, Ф. В. Тарановський та інші.

Аналіз теоретичних концепцій цих науковців дав змогу, наскільки це можливо в межах статті, оцінити стан проблеми, що досліджується, визначити ряд питань, які були і залишаються предметом наукового пошуку.

Метою статті є комплексний аналіз і з'ясування аксіологічних та онтологічних засад проблематики людини в філософії і праві задля обґрунтування й утвердження цивілізованої природи людинорозуміння, як соціального явища, зокрема і в контексті реалізації гуманістичних положень Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Людина є складним, об'ємним за внутрішнім змістом та формами прояву явищем дійсності. Її повне та цілісне визначення було і залишається актуальною науковою проблемою, яка ще і зараз потребує розв'язання. На сьогодні єдиної науки щодо людинорозуміння, котра б запропонувала універсальне поняття про людину не існує. Кожна методологія пропонує власні установки, методи, підходи, засоби для пропаганди своєї ідеології, для створення єдиного погляду на світ, суспільство [1, с. 9].

Описання людини як «людина розумна», «людина як соціальна істота», «людина як міра всіх речей», «людина як образ Бога», «людина як божественна маріонетка», «людина як самоціль», «людина як ціль всесвіту», «людина як ціль історії», «людина як історична істота», «людина як суб'єкт історичного процесу», людина як «тварина, що виробляє знаряддя», «надлюдина», «правова людина» (*homo juridicus*) й інші представляють собою спроби цілісного формування людинорозуміння як те, що представляє собою людина.

Один із підходів до формування людинорозуміння пропонує філософія. Людина у філософії розглядається як проблема. Оскільки філософські питання глобальні та складні, вони не мають однозначних і загально визначених відповідей і точно так же стоять перед людством сьогодні і так само відкриті, як тисячі років назад [2, с. 4]. Отже, однозначно відповісти на питання «хто і що таке людина?» неможливо, тому і є закономірним сприйняття філософією людини як проблеми (з грец. *problema* – завдання), яку необхідно розв'язати.

Філософія прагне осягнути природу людини в її свідомості, встановити визначальні властивості людини, пояснити її природу, обґрунтувати людську гідність, сформулювати уявлення про людину.

У філософії стародавнього Китаю та Індії людина – це істота, яка безкінечно перетілюється у матеріальному світі. У давньоіндійській філософії, що ґрунтується на міфологічних текстах – Ведах. Людина розглядається як істота, яка безкінечно перетілюється у матеріальному світі у межах її інкарнації (конкретного втілення в цьому житті). Рівень втілення визначається законами карми, які лежать за безпосередніми межами людської свободи. Вільні вчинки людини творять лише майбутнє і її чергове втілення.

У буддизмі людина одержує можливість позбутися безкінечного ланцюга перетілень і закону карми через вихід у нірвану. Нірвана є подоланням меж людини як істоти, що страждає, і знаходження просвітленості-мудрості в межах однієї інкарнації. Основні положення індійської та китайської релігійно-філософської

думки на тисячоріччя стали об'єднуючим началом, що визначає ядро Сходу і стає основоположним критерієм міркувань східних філософів про людину.

Деякі погляди на людину в китайській філософії даосизму представлені у творчості Лао-цзи, що означає «мудрий старий». За легендою, цей філософ у VI-V ст. до н.е., покидаючи Піднебесну - на прохання - написав книгу про Шлях життя та Шлях людини - «Дао-де-цзин» («Книга про (Дао) і Силу (Де)»). Лао-цзи вважав, що на світі існують чотири Великі речі: Дао, Небо, Земля та Людина. Дао - це Велике, Небо - це Велике, Земля - це Велике, і людина також Велике. У світі існує чотири великих речі і життя людини – це одна з них. Людина слідує велінням Землі. Земля слідує велінням Неба, Небо слідує велінням Дао, Дао слідує саме по собі. Дао – це вища цінність для істинної людини. Людина є частиною природи, котра для досягнення досконалості повинна їй наслідувати, прагнути бути з нею в гармонії. Шлях до цього – це дотримання природних чеснот. За Лао-цзи, шлях людини – це шлях до гармонії із природою, який є можливим за умови наявності «чеснот».

В античній філософії людина постає як мікрокосмос, частина макрокосмосу, жива істота, яка наділена духом і розумом, має здатність до суспільного життя (Аристотель). Загалом у давній китайській, індійській, давній грецькій філософії людина мислиться як частина космосу (з грец. kosmos – устрій; прикраса; будова; Всесвіт), певного єдиного надчасового «порядку» та «будови» буття (природи). Людина – це «малий світ», мікрокосмос (Демокрит), відображення та символ Всесвіту, макрокосмосу, що розуміється як живий одухотворений організм. Людина включає в себе всі основні елементи (стихії) космосу, складається з тіла та душі, що розглядаються як два аспекти єдиної реальності (аристотелізм) або як дві різні субстанції (Платон).

У християнській і середньовічній філософії людина уявляється як «надлюдина». Однак за умов поєднання божественного та людського,

вираженого у власній творчості, в основі якої лежить вільна воля людини та детермінізм.

У християнстві біблійне уявлення про людину як про «образ і подібність Бога», внутрішньо роздвоєній внаслідок гріхопадіння, поєднується з вченням про поєднання божественної і людської природи в особистості Христа й можливості, в силу цього, внутрішнього приєднання кожної людини до божественної «благодаті».

У середньовічній філософії формується розуміння особистості як відмінної від психофізичної індивідуальності та незвідної до якої-небудь всезагальної «природи» чи субстанції – тілесної, душевної, духовної. Людина визначається на основі її змісту та її свободи. Проблема співвідношення вільної волі людини стає провідною в християнській культурі. Важливою рисою середньовічної філософії є персоналізм, і це означає, що Бог є Абсолютною Особистістю, за образом і подібністю до якої створена Особистість людини.

Філософія епохи Відродження і раціоналізму характеризує людину як автономію з безмежними творчими можливостями, як раціональність – «мислю, значить, існую» (Декарт), як людину-автомат, «тварину, що виробляє знаряддя» (Ламері). Епоха Відродження проникнута ідеєю автономії людини, її безмежних творчих можливостей (Піко делла Мірандола та ін.). Підсумками філософії Відродження є формування образу людини, що творить і людини, що вірує. В результаті з'являється образ людини-титана, що виявляє свою творчість у тілесному оформленні пантеїстичного космосу.

Німецька (класична) філософія визначає людину як носія і частину світового духу (Гегель) й повертається до розуміння людини як цілісності та чуттєво-тілесної істоти (Л. Фейєрбах). Філософія Канта визначає людину як поєднання двох світів – природної необхідності та моральної свободи. І. Кант, виходячи з дуалістичного розуміння людини як істоти, котра належить двом світам - природній необхідності та моральній свободі, розмежує антропологію в «фізіологічному» та «прагматичному» відношенні: перше досліджує те, «...що робить із людини природа...», друге - те, «...що він, як

вільно діюча істота, робить чи може і повинен робити із себе сам» [3, с. 131].

Для німецької класичної філософії основоположним є визначення людини як суб'єкта духовної діяльності, що творить світ культури, як носія загальнозначимої свідомості, всезагального спільного початку - духу, розуму.

Аналіз проблеми людини з марксистських позицій передбачає виявлення соціальної сутності, конкретно-історичної детермінації її свідомості та діяльності, різних історичних форм буття людини та її образу життя, розкриття співвідношення соціального та біологічного в людині та ін. В такому трактуванні свобода (людини) пов'язується не з самим індивідом, а з соціумом, системою суспільних відносин. Такий підхід визначає, що індивід (його свобода, а отже і розвиток) стає залежним або від того, в кого є засоби виробництва, або ж від тієї системи на якій базується такий соціум. В результаті, людина, яка свідомо чи не свідомо прийняла цей підхід, чи опинилася в системі ґрунтованому на цьому підході, змушена була або протистояти, або ж сприйняти свою свободу як «усвідомлену необхідність».

Філософська антропологія визначає людину як щось відмінне від тварини, центр світобудови, завершення еволюції світу. Філософська антропологія – це ідеалістична течія в західноєвропейській (переважно німецькій) філософії ХХ ст. Вона була започаткована в 20-х рр. ХХ ст. М. Шелером і Х. Плеснером, А. Геленом. У ній буття світу визначається через людське буття, а людина визначається через її відмінність від тварин, трактується як завершення еволюції світу.

У російській релігійній філософії людина як проблема вирішується через визнання у людині особистісного, вільного, духовно-творчого начала. Проблема людини знаходить своє вирішення і смисл разом з визнанням у людини особистісного, вільного, духовно-творчого начала. Ця ідея розвивалася в російській релігійній філософії, зокрема М. О. Бердяєвим. Він вважав, щоб творчість трагічно не замикала дух людини в об'єктах культури, необхідно вирватися до самотворення. Через самотворення, як результат творчої еволюції людської осо-

бистості, людина може стати Боголюдиною. Боголюдина – це результат творчого діалогу Бога і людини. М. Бердяєв розділяє індивідуальність і особистість. «...У особистості є моральний, аксіологічний, момент, вона не може визначатися лише естетично» [4, с. 44].

Отже, людинорозуміння є категорією філософії, зорієнтованої на людину. Філософія, як наука про любов до мудрості, направлена на постановку, аналіз і вирішення ключових світоглядних питань, пов'язаних із виробленням цілісного погляду на світ і на місце людини в ньому. Філософія пропонує відповіді на запитання «що є людина?» через її інтерпретацію, з'ясування її природи і сутності.

Для вивчення відношення людини та права передусім необхідно визначити зміст складових елементів такого відношення. У цьому основоположну роль відіграє постановка ряду питань, наприклад: Хто і що є людина в праві? Як пізнається людина в праві? Як формується поняття людини в праві? Такий процес і є «людинорозумінням» у правовому вимірі. А відповіді на порstelltвлені питання є процесом пізнання сутності та явища людини. І, як і будь-який пізнавальний процес, є складним.

Розвитк ідеї про права людини – це, передусім, історія понять про право і тих юридичних теорій, що формуються на їх основі і містять у собі проблему прав людини. Сутність праворозуміння полягає в тому, що вони є першоосновою буття людини в суспільстві і нормативно-правовою формою взаємодії людей в суспільних відносинах.

В основі формування концепцій прав людини є праворозуміння у форматі природно-правової і позитивістської шкіл праворозуміння.

Природно-правова школа сформувала концепцію, що кожна жива істота має природні властивості, які виявляються у її поведінці. Природний закон незмінний, універсальний, виступає як етична або правова норма людської поведінки. Цей підхід спрямований на те, що фундаментальні права особи мають позадержавне і позаюридичне походження. Конкретний зміст і обсяг прав людини змінюється протягом історичного розвитку, але самі фундаментальні права залишаються незмінними, відображають

основоположні критерії людинорозуміння в праві.

Паралельно з природно-правовими ідеями сформувався і позитивістський погляд на право. Основу вчення становить твердження про прогресивний процес історичного розвитку. Народ, його свідомість, інтерес, сила і є джерелом права. Право існує як позитивне, тобто, створене самою історією, минулим і сучасним. Людина здобуває права від суспільства і держави. Природа прав патерналістська, тому всяке позадержавне походження прав людини неможливе. Джерелом і гарантом права виступає держава. Право і закон не мають суттєвої різниці. Права людини не виділяються з загальної системи права. Самі права громадян змінюються залежно від державної волі і можливостей держави.

З таких протилежних позицій оцінювалися й оцінюються природа й сутність прав людини та взаємовідносин індивіда і держави. Протистояння цих позицій існувало протягом сторіч. З появою Декларації прав людини з'являється концепція, згідно з якою остання розглядається як ідеальний стандарт прав людини, а самі права людини – як явище універсальне. Згідно зі ст. 2 Декларації [5, с. 19], права людини – визначений комплекс прав, приналежних кожній особі на тій лише основі, що вона народилася людською істотою, і не залежать від національності й релігійної приналежності, соціального статусу та інших диференційних характеристик – етичних, культурних, майнових та ін.

Права людини також можуть розглядатися як певний простір, вільний від втручання держави та її органів. Тут доречним є думка Б. А. Кістяківського, який стверджував, що основний принцип правової держави полягає в тому, державна влада в ній обмежена. В правовій державі влада дотримується певних меж, які вона не повинна порушувати [6, с. 560].

Концепція позитивних прав людини знайшла своє відображення і в марксистській концепції прав людини, для якої було характерним те, що здійснення її прав і свобод визначається соціально-економічною структурою суспільства, в якому законодавець не в змозі довільно

закріпити ті соціальні можливості, які не обумовлені рівнем економічних відношень. Це означає, що людина, її права, свободи залежать від рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Наявність же приватної власності породжує експлуатацію людини людиною і перешкоджає здійсненню її права. Права і свободи прямо впливають із рівності і соціальної справедливості, а останні неможливі в буржуазному суспільстві, оскільки існує приватна власність, яка, сама по собі, виключає принцип рівності людей. Права людини формуються самою державою, яка вживає заходів для їх реалізації.

Різні підходи до проблеми прав людини не обмежуються сферою наукових дискусій і відображаються у конституціях сучасних держав. Так, у конституціях США, Франції, Італії, Іспанії формалізована надпозитивна (природно-правова) концепція прав людини, у конституціях Австрії і ФРН – позитивістська. Проте такі відмінності у конституційних приписах західних держав все ж орієнтовані на принципи правової держави, а отже, на захист прав людини.

Висновки. Отже: а) права людини – це можливості діяти певним чином, або ж утримуватися від певних дій для забезпечення тих потреб, що сформувалися в конкретну історичну епоху, які, будучи результатом історично-природного та соціального розвитку людини, не є незмінними; б) зміст і обсяг прав людини залежать від можливостей суспільства, від рівня його економічного розвитку. Отже, людина є явищем соціальним, породженим самим суспільством; в) можливості за своїми показниками мають бути рівні, однакові в усіх людей; г) вони є неодмінною, закономірною приналежністю кожної людини, не повинні відчужуватися, кимось відбиратися або обмежуватися з боку держави чи певної організації, а також особи.

Література

1. Сливка С. С. Філософія права: навч. посіб. / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2012. – 256 с.
2. Гусев Д. А. Великие философы / Д. А. Гусев, П. В. Рябов. – М.: Астрель, 2005. – 462 с.

3. *Кант* Иммануил. Антропология с прагматической точки зрения. – С.Пб.: Наука, 1999. – 471 с.

4. *Бердяев Н.* Самопознание / Н. Бердяев. – М.: Международные отношения, 1991. – 336 с.

5. *Права* людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1992. – 22 с.

6. *Кистяковский Б. А.* Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковский. – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1916. – 704 с.

References

1. *Slyvka S. S.* Filosofija prava: navch. posibn. / S. S. Slyvka. – К.: Atika, 2012. – 256 с.

2. *Gusev D. A.* Velikie filosofy / D. A. Gusev, P. V. Rjabov. – М.: Astrel', 2005. – 462 s.

3. *Kant* Immanuel. Antropologija s pragmaticheskoy točki zrenija. – S.Pb.: Nauka, 1999. – 471 s.

4. *Berdjaev N.* Samopoznanie / N. Berdjaev. – М.: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1991. – 336 s.

5. *Prava* ljudyny. Mizhnarodni dogovory Ukrainy, deklaracii', dokumenty / uporjad. Ju. K. Kachurenko. – 2-e vyd. – К.: Jurinform, 1992. – 22 s.

6. *Kistjakovskij B. A.* Social'nye nauki i pravo. Oчерki po metodologii social'nyh nauk i obshhej teorii prava / B. A. Kistjakovskij. – М.: Izd-vo M. i S. Sabashnikovyh, 1916. – 704 s.